

ÕHTULEHT

Nr. 215 (886)

Laupäeval, 13. septembril 1947. a.

EK(6)P Tallinna Linnakomitee
ja Tallinna Linna Tööraha
Saadikute Nõukogu Täitevkomitee
Häälekandja

RISTO MANDRE

70
aastat
Liitsa inimese sõber

MEELELAHUTUS 1940NDATE

Vähesed riigid võivad oma ajaloost ette näidata nii suuri ühe kümnendi raames toimunud muutusi kui Eesti. Kannapöördeid mõtlemises tuli teha ikka uuesti ja uuesti. Võime vaid ette kujutada, mis toimus nende inimeste peades, kes ideoloogilistel Ameerika mägedel kihutades täie mõistuse juurde üritasid jääda. Ometi olid tollalgi olemas kohad ja viisid, kus ja kuidas karm igapäevaelu hetkekski unustada.

● MART SANDER
elu@ohtuleht.ee

Võttes vastu uude kümnendisse juhatavat aastat 1940, võis enamik eestlasi vaid taevast tänada: kui Euroopa oli kistud sõtta ning väikeriigid alistusid üksteise järel sakslastele, siis Eestis näis kõik olevat rahulik. Seda, et pinna all kääris, teati, kuid eelistati unustada.

Eelmise aasta sügisel viisid laevad ära kohalikud baltisakslased, järgmisel päeval tulid asemele esimesed Vene sõdurid. Punaväelasi, keda 1940. aasta suveks oli Eestis 110 000, linnapildis väga näha ei olnud – lihtsõdureid kohalikega suhelda ega linnades ringi uudistada ei lubatud. Tulid nad ju siia teadmisega, et toovad nälgivale ja endaga mitte hakkama saavale riigile õnne ja küllust.

viisnurkadega. Eestlased plaaniti järgnevate aastate jooksul panna kasutama slaavi tähestikku ning käänete arv plaaniti kahandada kuueni. Inimesed hakkasid kaduma ega tulnud enam kunagi tagasi. Kadusid poliitikud, sõjaväelased, kunstnikud, sportlased, koolinoored. Otse lavalaudadelt lohistati Siberisse noor operetiprimadonna Gerda Murre. NKVD piinakambrite kõrvale aeti mängima puhkpilliorkestrid, et

džäss, Estonia sta

ERAKOGU

Ants Eskola veetis aastaid vangilaagris, naastes hiljem taas lauale.

mesed vene sõdurid. Puhavaerisi, keda 1940. aasta suveks oli Eestis 110 000, linnapildis väga näha ei olnud – lihtsõdureid kohalikega suhelda ega linnades ringi uudistada ei lubatud. Tulid nad ju siia teadmisega, et toovad nälgi-vale ja endaga mitte hakkama saavale riigile õnne ja küllust ega tohtinud tegelikust elust aimu saada.

Seda, kuidas Vene ohvitseride proud vaateakendelt kombineed ja öösärgid kokku otsid ning nendega siis lokaalides piduõhtutel patseerisid, mäletavad oma vanemade lugudest kõik eestlased. Siiski vaadati viisakalt kõrvale: «külaste» üle ei sobinud ju naerda ja arvati, et ega nad siis kauaks siin ei ole – ainult seni, kuni olukord Euroopas taas rahuneb.

Inimesed hakkasid kaduma

18. märtsil 1940 esilinastus Viru tänava kinos Bi-Ba-Bo eelmise aasta sügisel kogu Ameerika vallutanud värviline muinasjutufilm «Võlur Oz», kus 16aastane Judy Garland laulis laulu «Teisel pool vikerkaart». Fimilevi toimis Eestis suurepäraselt, näiteks soomlased nägid seda filmi alles kolm, prantslased kuus, itaallased seitse ja sakslased kogunisti üksteist aastat hiljem. Film oli nii populaarne, et jäi kinno kuni juunipöördeni.

Siis muutus kõik. Korraga olid kinos vaid Nõukogude filmid, mis rääkisid patriotismist, kommunismi ehitamisest, elust kolhoosis. Glamuursed daamid kadusid nii kinolinalt kui ka ajakirjade esikaantelt, mis siiani olid trükinud Pariisi moeajakirjade luksuslikke disaine.

Pealinna üks peenemaid lokaale Dancing Paris (praegune Gloria) nimetati ümber – see oli nüüd Rahvasöökla nr 87, endine Paris. Alkoholi ei müüdnud ning pärast kella 23 oli linnas liikumine keelatud.

Tuhanded inimesed aeti paraadidele, kus nad kandsid transparente ja moodustasid veoautode kastis groteskseid püramiide vanikute, punalippude ja vineerist kokku naelutatud gigantsete

sed, koonsooreid. Otse lavalaudadelt lohistati Siberisse noor operetiprimadonna Gerda Murre. NKVD piinakambrite kõrvale aeti mängima puhkpilliorkestrid, et summutada keldrist kostvaid karjeid. Mõistusevastane vägivald kulmineerus 1941. aasta suvel juuniküüditamise, massiliste hukkamiste ning sakslaste tule alla sattunud võimumeeste paa-nilise taganemise-ga kaasneva hävituslainega.

Vaid üks aasta Nõukogude võimu – ja eestlane oli valmis unustama 700 aasta pikkust viha sakslaste vastu. Muuseas, liiges saksa-vaenulikkuses oli eestlasi juba juunipöörde ajal süüdistanud ajaleht Pravda. Just nimelt süüdistanud: Natsi-Saksamaa ja Nõukogude Liit olid pärast Molotovi-Ribbentropi pakti sõlmimist suurimad sõbrad ning eestlaste halvaks panevat suhtumist fašismi peeti Moskvas väga taunitavaks nähtuseks! Kui aga vaatame kroonikakaadreid Saksa vägede saabumisest, näeme rahva nägudel teesklematut kergendust ja rõõmu.

Kunstieliu õitses

Hetkeks näis elu taas rööbastesse suunduvat. Sakslaste poliitika lõi illusiooni sellest, et vabadus on tagasi. Raadios mängis Landessender Revali (Eesti Ringhäälingu) tantsuorkester iga päev moodsaid lööklaule, ajakirjade kaantele ilmusid taas glamuurse te diivade fotod.

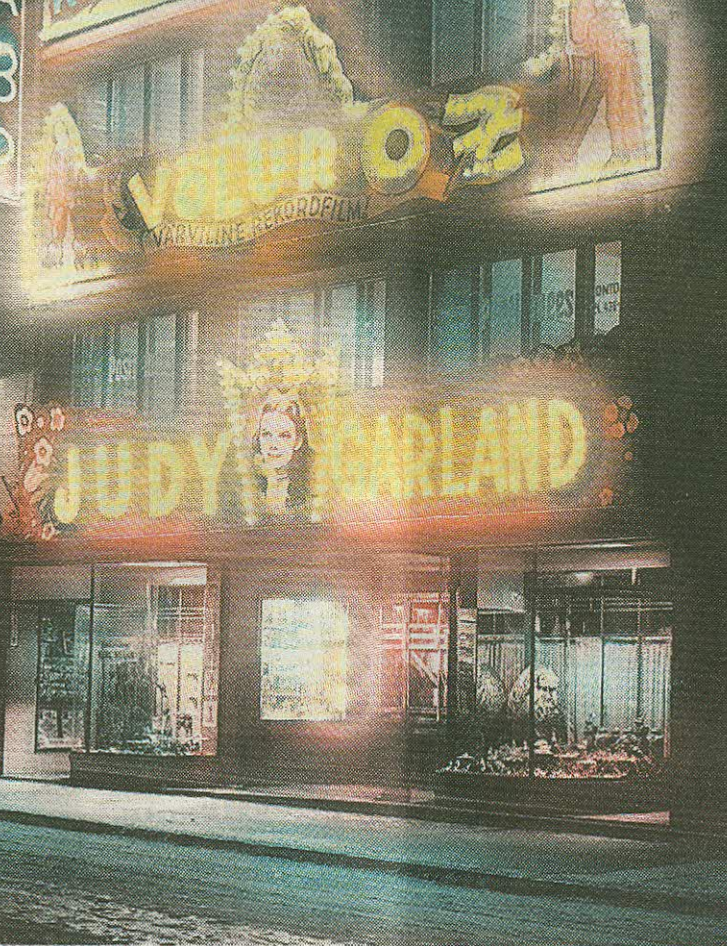
Kuna luksuskaupu oli saada vähe ning toiduaineid jagati talongide alusel, kulutati palju raha meelelahutustele. Erakordselt palju hakati kokku ostma kunsti. Noorte maalijate edetabelit juhtis Richard Uutmaa,

18. märtsil 1940 esilinastus Viru tänava kinos Bi-Ba-Bo eelmise aasta sügisel kogu Ameerika vallutanud värviline muinasjutufilm «Võlur Oz», kus 16aastane Judy Garland laulis laulu «Teisel pool vikerkaart».

kes esimesel Saksa aastal müüs (ametlikult) 18 teost, teenides 6031 riigimarka – tänapäeval võrduks see 120 000 dollariga! Selle raha eest oleks saanud osta kuus Volkswageni pörnikat, mille hind oli Saksamaal 990 riigimarka (raha tegelik väärtus oli küll hoopis teine ning sellised paralleelid üsna meelevaldsed).

Sõjaeelsed luksusrestoranid üritasid küll edasi hingitseda, kuid endist muretut atmosfääri vaevalt et saavutati. Mõni koht, nagu Dancing Paris, muudeti Saksa sõjaväe kinniseks asutuseks nimega Soldatenheim ehk sõdurikodu. Sinna oli nüüd asja vaid kas Saksa väes teenivatel meestel või daamid, kes nende-ga kurameerisid.

Sakslased olid agarad teatri-külalastajad ning Estonia balleti-veteranid rääkisid ikka suurtest vidudest, mida korraldasid Saksa ohvitserid kas oma korterites või tsiviiliskitule muidu suletud restoranides. Kuulus steppantsija Inge Pöder, kes esineski sageli Soldatenheimis, rääkis, et mõni ohvitser võis tunnustuse täheks artistile näiteks pude-li konjakit – sõjaoludes meele-tut luksuskaupa – garderoobi saata.

Muidu jäi kultuurirahva meelispaigaks endiselt kunstihoone keldris asuv KuKu Klubi, kus artistidele leti alt ikka samakat valati. Ametlikult oli avalikes kohtades tantsimine keelatud, kuid «kinnises seltskonnas» seda loomulikult tehti.

Paljud kinod hävisid

Toimus isegi teatud kultuurirahva hetus: näiteks käis Tallinnas Gloria Palace'is (hilisem Astoria, tänane ööklubi Teater) koos John Pori orkestriga esinemas tuntud pianist ja lööklaulude autor Helmut Wernicke. Megastaare siia ei sattunud, kuid agaramad Tallinna daamid võtsid ette reisi Helsingisse, kus sõja ajal esinesid kontserdiga Saksa filmistaarid, nagu Ilse Werner ja Lizzie Waldmüller, või Riiga, kus mõnda aega elas ja esines Zarah Leander.

Tallinna suurpommitamine 1944. aasta 9. märtsil hävitas palju kultuuri- ja meelelahutusasutusi: Estonia teater koos restoranidega, kinod nagu Bi-Ba-Bo, Amor, Modern või Grand Marina koos

Ants Eskola veetis aastaid vangilaagris, naastes hiljem taas lavale.

Justkui sümbolsest lahkus koos aastakümnega selle viimase päeval siit ilmast ka helilooja Raimond Valgre.

restorani ja kabareega, samuti legendaarne Kuld Lõvi. Estonia kolis küll üle luksuskinnu Gloria Palace (tänapäev Vene Draamateater), kuid sama aasta sügisel suleti Berliinis välja hüütud «Totaalse sõja» programmi raames kõik teatrid. Kontserte aga anti palju – ehkki džässmuusika oli Saksamaal ametlikult põlu all, võime veel 1944. aasta augusti ajalehtedest lugeda jazz-kontserdi kuulutust.

Kinod töötasid küll veel päris viimaste hetkedeni, kui Saksa väed juba Tallinnast lahkusid. Ka varjusurmas surutud Eesti vabariik avas veel korraks silmad, enne kui punaväed 22. septembril Tallinna vallutasid.

Sõja lõpuks olid kodumaaga hüvasti jätnud paljud tähed, ilma kellela seltskonna- või restorani-elu Tallinnas raske ettegi oli kujutada, nagu näiteks Estonia opereti-tähed Milvy Laid ja Aarne Viisimaa. Teised – nagu Endel Pärn või Elsa Maasik – jäid kodumaale ja koduteatrile truuks. Mõni (näiteks sopranid Olga Lund ja Marta Rungi) oli kaasa läinud punavõimuga ning naasis ordenitega. Mõni (teiste seas Ants Eskola ja Gerda Murre) veetis aastaid vangilaagrites ning naasis siis lavale.

Propagandasõda puhkes ka moerindel

1947. aastal maailma vallutanud *new look* Nõukogudemaale ei sobinud. Huvitaval kombel oli aga üheks selle pionieriks Euroopas just tallinlanna Karin Grabby, kes pärast sõda Saksamaal ja Inglismaal karjääri tegi, luues rõivaid nii Inglise aristokraatiale kui ka Euroopa filmistaaridele, kuuldavasti isegi Edith Piafile.

Üks Stalini-aegses ajakirjas ära toodud Grabby moejoonis on varustatud grotesksete kommentaaridega: «Ja mis on see?»

Kas meie vanaemade aegne kleidike mõnele mõisapreilnale? Oh ei: just sellist rõivastust pakuvad lääne moeloojad uueks hooajaks. Vaadake, kas on sel kinninõõritud taljega, looritatud kübaraga ja päevavarjuga patseerival olendil kohta tänapäeva ühiskonnas? Vast ainult seal, kus elavad daamikessed, kelle päevad mööduvad juuksurisalongis ja kokteilibaarides klatšijuttu ajades. Nõukogude naine suhtub sellisesse «loomingusse» sügava põlastusega!»

TALLINNAS:

arid ja kinorekordid

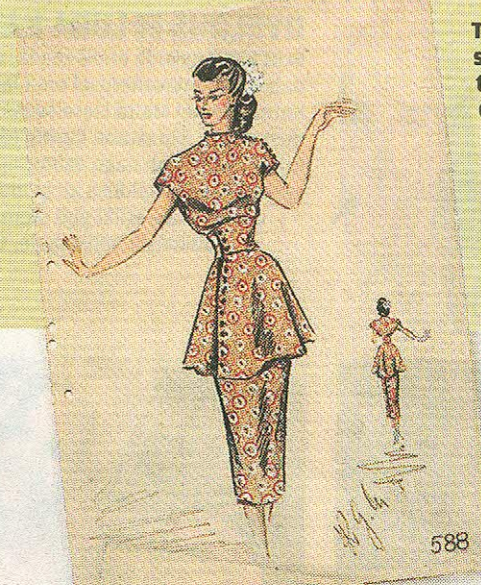
TEATRI- JA MUUSIKAMUSEUM

Saksa aeg tõi rekordid kinodesse ja teatrisse

Kinodes jooksid 1942-1944 vaid Saksa filmid – enamik vallatud muusikalised komöödiad. Erinevalt Nõukogude (või isegi Ameerika) sõjaaegsest filmitoodangust ei sisaldanud Saksa film peaaegu kunagi propagandat, üheksas filmis kümnest ei näe ühtegi haakristi.

Kinokunst pakkus võimalust reaalsusest põgeneda. Tallinnas oli tosin kinoteatrit, mis vahetasid repertuaari küllalt kiiresti. Menukamad linateosed – värvilised suurfilmid – püsisid kinos kaua ja löid tänasega võrreldes uskumatuid publikurekordeid. 1942. aastal külastasid eestlased kino 5 808 000 korda, 1943. aastal aga juba 7 689 993 korda! Just nimelt eestlased – sõdurikinode (nagu Bi-Ba-Bo)

EESTI RAHVA MUUSEUM

Tallinlanna Karin Grabby sõjajärgsetel aastatel tehtud moejoonised. Grabby tegi pärast sõda Saksamaal ja Inglismaal karjääri, luues rõivaid nii Inglise aristokraatiale kui Euroopa filmistaaridele, kuuldavasti isegi Edith Piafile.

1943

SEPTEMBRIS hakkab ilmuma naistele koduseid toimetusi ja ühiskondlikku tegevust kajastav kuukiri Ajakiri Naisele. Toimetus seab esmärgiks eesti naise vaimu- ning kodukultuuri tase- me hoidmise ja tõstmise.

1944

ENSV Riiklike Kunstiansamlite juures loodud meeskoorist saab sügisel Eesti NSV Riikliku Filharmoonia meeskoor, hilisem ENSV Riiklik Akadeemiline Meeskoor (RAM). Koori etteotsa jääb ligi 50 aastaks Gustav Ernesaks, kellest kujuneb ka laulupidude üldjuht. **7. MAIL** avatakse Vilniuse kunstimuuseumis Eduard Viiralti teoste näitus. **20. SEPTEMBRIL** väljub Tallinnast mootorpurjekas Triin ja võtab suuna Rootsile. Pardal oleva üle 500 inimese hulgas on Marie Under, August Gailit, Artur Adson, Juhan Aavik, August Mälk ja palju teisi tuntud tegelasi.

1945

10. VEEBRUARIL saab luuletaja Juhan Sütiste NKDV uurija kabinetis südame- rabanduse.

6. DETSEMBRIL asutatakse Stockholmis Välismaine Eesti Kirjanike Liit, kuhu kuulub suur hulk kirjanikke, kriit- kuid ja kirjandusteadlasi. Nime saab loodav koondis Gustav Suitsu ettepa- nekul.

1946

Noor operetiprimadonna Gerda Murre lohistati Siberisse otse lavalaudadelt.

Valgre lahkus koos kümnendiga

Mõni elu lõppes salapäraselt. Eesti esimene kutseline laulja, kõrges vanuses Aino Tamm mõrvati 1945. aastal oma Tallinna korteris. Noor populaarne laulja Jaan Haabjäär sooritas 1946. aastal enesetapu – nagu ka poelet ja ENSV Ülemnõukogu Presiidiumi esimees Johannes Vares-Barbarus. John Pori suri veel üsna noore mehana teadmata põhjustel 1947. aastal.

Kui superstaarid Paul Pinna ja Agu Lüüdik mõlemad 1949. aasta märtsiküüditamise päevadel surid, hakkas rahvas rääkima, et nad hukkusid küüditajate käest põgenemisel. See versioon ei ole siiski ametlikku kinnitust leidnud.

Tõelistest superstaaridest külastas Eestit 1948. aastal Nõukogude kinotäht Ljubov Orlova, kelle muusikafilmid olid temast teinud enneolematu fenomeni. Ringvaade «Nõukogude Eesti» näitab šifoonist õhtukleidid Orlovat esinevas Kalevi vabrikus valges kitlis naistöötajatele, taustal transparent «Viisaastak nelja aastaga.»

Samal aastal muutus kõik, kui algas külm sõda. Parteikonverentsil Moskvas võeti vastu otsused kahjulike lääne mõjude väljajuurimise kohta Nõukogude kultuurist. Keelustati kõik ameerikalik, eelkõige džässmuusika. Grotesk tipnes loosungitega nagu «Täna mängid saksofoni, homme reedad kodumaal!» Saksofonistid pidid oma pilli varna riputama ja õppima mängima näiteks oboed või klarnetit, et muusikuna ära elada. Džässorkestritest said estraadiorkestrid, mis hakkasid mängima nõukogude autorite meloodiaid.

1949. aasta küüditamisekevad jääb eestlaste geneetilisse mällu kui terrori, valetamise ja ebaõigluse kulminatsioon. «Rahva meeleolu on ülev», kirjutasid ajalehed. Justkui sümboliseeris lahkus koos aastakümnega selle viimasel päeval siit ilmast ka helilooja Raimond Valgre. Nagu paljusid sõjast läbi käinud Eesti mehi, innustas lõppev aastakümne teda otsima unustust odavatest kõrtsidest. Ta ei saanud kunagi teada, et tema ühest viimasest laulust, «Saaremaa valsist», saab sissejuhatus uue aastakümne koidikule.

heda. Tähtsaim on tosin kinoteatrit, mis vahetasid repertuaari küllalt kiiresti. Menukamad linatööd – värvilised suurfilmid – püsisid kinos kaua ja löid tänasega võrreldes uskumatu publikurekordid. 1942. aastal külastasid eestlased kino 5 808 000 korda, 1943. aastal aga juba 7 689 993 korda! Just nimelt eestlased – sõdurikinode (nagu Bi-Ba-Bo) andmed olid salastatud.

Estonia teater, mis hooajal 1940-41 oli olnud suhteliselt varjusurmas, üllatas aga hooajal 1942-43 vaatajaid lausa 12 uue muusikalavastusega – see on meie teatriajaloo rekord!

Sõja lõppedes tulid Georg Ots ja USA filmid

Esimesed sõjajärgsed aastad ei olnudki näiliselt kõige hullemad: NSVL ja USA olid suured sõbrad. Stalinil ülistavate filmide kõrval võis kinos vaadata Ameerika muusikale ning tantsida kuni hommikutundideni hiigelorkestrite (näiteks Eesti Korpuse Suur Jazzorkester) saatel. Selles kollektiivis mängis ka sõjast naasnud Raimond Valgre, keda aga hakkas peagi piinama alkoholi-ismiprobleem ning kes seetõttu ka vallandati.

Igal paremal restoranil oli oma džässorkester, sageli küll vaid trio või kvartett. Nimekad bändid olid juba Eesti ajal alustanud Kuldne Seitse (kus pärast sõda mängis 18 muusikut), Mikid ja Rütmi-kud. Legendaarne John Pori, sõjaeelse tantsumuusika kuningas, esines oma 11liikmelise orkestriga taas endises Dancing Parisis, mis 1944. aasta sügisest hakkas kandma nime Gloria, ja Tallinna Laevastiku Ohvitseride Maja restoranis.

Mikrofoni taga seisid lauljad Estonia teatrist, nagu Vera Neelus, Viktor Gurjev, la Uudelepp, Harri Vasar ja Ott Raukas. Päris estraadilauljaid oli üsna napilt – vanade salvestiste kaudu on ajalukku jäänud Vaike Toomik (tegelikult Elli Jalajas) ja ka näiteks Valter Ojakäär.

Kõik muutus, kui sõjast naasis **Georg Ots** (pildil). Raske on loetleda kõiki 1940. aastatel salvestatud Otsa palasid. Peale populaarsete tantsurütmide on nimekirjas kümneid ja kümneid laule Stalinist, sookuivatamisest, rahvaste sõprus-

sest. Kuid Otsast sai esimene Nõukogude Eesti superstaar, kelle tegemisi jälgiti ja kommenteeriti ahnelt.

1946

26. JAANUARIL sureb Stockholmis 77 aasta vanuselt rahvaluuleteadlane, ühiskonnateadlane ja diplomaat Oskar Kallas, kelle alusel oli loodud Eesti Rahva muuseumi arhiivraamatukogu.

1. VEEBRUARIL asutatakse ENSV Riiklik Teatriinstituut. Kool valmistab ette eriharidusega näitlejaid, õpiaeg on neli aastat.

11. AUGUSTIL, Lydia Koidula 60. surma-aastapäeval maetakse meie ärkamisaja suurimaid laulikuid Metsakalmistule, Lydia Koidula põrm toodi Tallinna Kroonilinnast.

1947

9. JAANUARIL sureb Iru vanadekodus kirjamees ja karikaturist Karl August Hindrey. Kui Nõukogude väed Eestisse tulid, ei jõudnud kirjanik põgeneda. Sõpradel õnnestust ta võõra nime all Iru vanadekodusse paigutada. Hindrey maetakse Tallinna Metsakalmistule. Hulk aastaid teab sellest ainult mõni asjaspeühendatu.

28.-29. JUUNIL toimub Tallinnas XII üldlaulupidu. Laulupeo kavas on 43 laulu, neist tervelt 41 eesti autoritelt. Kava valik tõendab, et nõukoguliku repertuaaripoliitika ideoloogiline surve on alles nõrk.

6. NOVEMBRIL esilinastub Tallinna kinos Helios (samal päeval hakkab kino kandma uut nime Oktoober) esimene sõjajärgne eesti näitlejatega tehtud mängufilm «Elu tsitadellis». Filmi tegevus toimub 1944. aastal, ajal, kui Saksa okupatsioon asendus Nõukogude okupatsiooniga.

1949

MAIS likvideeritakse Estonia sõnalavastustrupp, selle põhituumik – Hugo Laur, Ants ja Olev Eskola, Kaarel Karm, Meta Luts ja Aino Talvi – liidetakse Tallinna Riikliku Draamateatri trupiga.

7. NOVEMBRIL avatakse Tallinna Riiklikus Kunstimuseumis näitus «Nõukogude Eesti kunst».